

О.В. Максимов
аспірант кафедри історії
України
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка

Особливості політики уряду Російської імперії щодо служби євреїв в судових органах Правобережної України в першій половині XIX ст.

Після приєднання Правобережної України в кінці XVIII ст. до Російської імперії, влада намагалася на нових територіях запровадити систему судоустрою та законодавства притаманну „великоросійским губерниям”. Ще за часів правління Катерини II були зроблені перші спроби запровадити російський судоустрій на Правобережжі, було введено в дію „Учреждение для управления губерний”. В даному документі чітко розписувалася вся вертикаль судової системи, права та обов’язки судів, особливості призначення на посади членів судових органів. Але існувала проблема – приєднаний край вже мав власну систему судів та законодавство (Литовський статут, Польські Конституції, Магдебурзьке право), тому впровадження „Учреждение для управления губерний” вносило певний хаос в судоустрій та судочинство краю.

Смерть імператриці повністю змінила хід реформ. Новий імператор Павло I, скасував означені зміни, і повернувся до попередньої системи судоустрою, яка існувала на приєднаних територіях за Польщі. Як за польською так і за російською системою судоустрою місця в судових органах євреям не було. Але російська влада не збиралася залишати їх осторонь, державних процесів, особливо на Правобережжі.

Вже в грудні 1804 року було прийнято положення про євреїв, яке надавало їм певні права в різних сферах господарства. Щодо служби в державних органах, то дане положення, закріплювало за євреями право бути обраними членом магістрату, а так як магістрат виконував і судові функції, то євреї долучилися і до вчинення правосуддя. Положення визначало дві

особливості такої служби, по-перше це стосувалося одягу, обрані до магістрату мали б носити одяг за польською або російською традицією, по-друге обов'язковим ставало знання однієї з мов (російської чи польської). [5]

Таким кроком російський уряд давав можливість представникам єврейських громад брати участь в житті міста. Це пояснювалося тим, що євреї густо населяли міста Правобережної України і залишати їх на узбіччі державних перетворень було б невірно. Так як до цього часу єврейство участі в громадсько-політичному житті міста не брало, залишаючись відстороненим від владних повноважень. Звичайно це стосувалося і судової системи, місця в якій євреям теж не було. Тому членство в такому представницькому органі як магістрат давало більші можливості, але в інших судових органах краю євреї представлені не були.

Наприкінці 20-х років XIX ст. склалася парадоксальна ситуація, коли євреї реально стали претендувати на значно вищі судові посади, ніж магістрати.

За законодавстві Російської імперії вищою судовою інстанцією в губерніях Правобережжя були Головні суди, які поділялися на департаменти цивільних та кримінальних справ (1831 року Головні суди були перейменовані відповідно до загальноросійських в палати цивільних і кримінальних справ). Відповідно до указу від 9 вересня 1801 року, до складу членів кримінальної та цивільної палат входили два представники від дворянства та один від купецтва. Але даний указ на Правобережній Україні не виконувався. На те був ряд причин, чому місцева влада так вчиняла.

В грудні 1827 року до Сенату надійшов рапорт Херсонської палати цивільного суду, в якому палата питала дозволу, стосовно того чи можуть засідателі палат бути обраними з числа єврейських купців. Приводом до такого рапорту стало розпорядження місцевого губернського правління, за яким двоє засідателів від купецтва були звільнені з займаних ними посад, а на їхні місця обрані купці-євреї.[6] Тому тут і трапився парадокс, коли за указом від 9 грудня 1804 року євреям дозволялося лише обіймати посади в

магістраті, але за іншим нормативним актом засідателями палат мали бути обрані особи з числа купецтва, яке євреї переважно представляли, особливо на Правобережжі. Тому, щоб в майбутньому не трапилося подібних казусів, Сенат 10 березня 1828 року видає указ: „О неизбрании из евреев в заседатели палат”. До указу додавалося й обґрунтування такого рішення. Було підтверджено дію положення про євреїв, яким дозволялося обрання лише до магістратів. Обрання ж до засідателів палат визнавалося неприпустимим. В указі висловлювався ряд причин чому цього не могло статися.

Указом від 31 грудня 1824 року палати цивільного та кримінального суду працювали шість днів на тиждень, тобто й по суботам, саме в той день коли євреї звільняють себе від будь-якої роботи, крім того в указі вказувалося на ряд свят, святкування яких могло продовжуватися від одного до двох тижнів і в цей час заборонялося займатися не тільки письмовими, але й комерційними справами, тоді як палати могли засідати в цей час і за таких обставин вирішення судових справ ставало не можливим. [6]

В такий спосіб царський уряд вирішив конкретно взятую справу, але разом з тим закрит доступ євреям до вищих судових органів губерній всієї Російської імперії.

На Правобережжі склалася подібна ситуація, але впливали тут інші чинники. В 1832 році Гродненський цивільний губернатор надіслав до Сенату записку, в якій ішла мова про необхідність додаткових розпоряджень для остаточного утвердження цивільного управління в ввіреній йому губернії, відповідно до російських законів. Один з пунктів доповіді стосувався і єврейського питання. Дана записка викликала жваву дискусію серед найвищих посадовців Правобережної України. Гродненський губернатор в одинадцятому параграфі доповіді вказував, що указ від 9 вересня 1801 року передбачає входження до складу членів кримінальної та цивільної палат двох представників від дворянства і одного від купецтва, але в даному краї (малося на увазі всі території приєднані в кінці XVIII ст. до Російської імперії) указ цей не виконується. [2]

Кожен з губернаторів Правобережжя дав свою оцінку бачення даної проблеми. Київський військовий губернатор, генерал-губернатор Подільський та Волинський зазначав, що в Подільській губернії палати складаються з голів палат, по одному раднику від корони і по три засідателі від вибору дворян. В російських губерніях третій засідатель обирався від купецтва, але особливістю такого вибору було те, що купців обирали з християн, які до того ж мали бути грамотними. Далі, зазначає губернатор, подібних категорій, а саме купців-християн немає не те, що в Кам'янці, але й в усій Подільській губернії. Губернатор давав таку оцінку ситуації: „надлежало бы ввести в палату или еврея из купцов или мещан из христиан, тех и других только для виду, а первых еще и для промысла, покуда не будет русских купцов, или грамотных мещан до тех пор некого сажать в палаты членами от этих сословий”. [1] З цього видно, що шлях до судових інстанцій євреям був закритий.

Волинський цивільний губернатор, Римський-Корсаков, був солідарний в цьому питанні з Подільським колегою, підтримуючи його в прагненні не допустити євреїв до членства в палатах кримінального ті цивільного суду. [3] Іншої думки був Київський цивільний губернатор, який схилився до запровадження указу від 9 вересня 1801 року, вимагаючи при цьому вивести з палат лишніх засідателів від дворянства і обрати до їхнього складу членів від купецтва, „коим нужна эта должность для охранения и защиты прав купцов и мещан”. [4] Така думка губернатора зрозуміла, адже в Києві євреї взагалі не проживали, тому загрози того, що вони опиняться серед засідателів палат не було.

Наступним указом, що стосувався служби євреїв в органах влади, зокрема і в судових, стало „высочайше утвержденное мнение Государственного Совета”, яке стосувалося участі євреїв західних губерній в міських виборах на однакових правах з християнами.

Даний документ давав можливість євреям бути обраними в державні органи на місцях їх постійного проживання, але вибори мали відбуватися

окремо від виборів на ті самі посади християн. Дозволялося обрання євреїв членами державних дум, магістратів, ратуш (крім Києва та Вільна).

Загальним правилом для обрання євреїв до одного з державних органів, було те, що інші дві третини разом з головою були з християн. Штат магістратів передбачав посади двох бургомістрів та чотирьох ратманів або один бургомістр і два ратмани (залежало від площі міста), відповідно до „Мнения...”, бургомістри обов’язково обиралися з християн, а ратмани по два або по одному з християн та з євреїв, тобто наполовину. Але в загальній кількості перевага залишалася на боці християн. Зроблено, це було по-перше за для того аби під час голосування за те чи інше рішення голосів членів обраних від християн було більше ніж від євреїв, по-друге, відсутність євреїв на засіданнях, з причин зазначених вище, ні яким чином не впливала на рішення судових органів. Євреям заборонялося брати участь в судових процесах та впливати на рішення, що стосувалися злочинів проти християнської віри та церкви. Присутні вони були при вирішенні справ фігурантами, яких були євреї.

В останньому пункті указу подається перелік посад, призначення, на які євреям було заборонене: засідателі палат, повітових та совісних судів, міські голови, ратмани міських поліцій та члени словесних судів та інші посади, які в містах надані виключно християнам, „или по роду обязанностей не могут быть с удобностью и приличием поручаемы евреям”. [7]

На середину XIX ст. уряд Російської імперії провів ряд змін, щодо служби євреїв в державних органах, зокрема й в судових. Але ці зміни носили фрагментарний характер і значного впливу на судову систему не мали. Влада надала їм незначні права, щодо участі в політичному житті Правобережної України, так як кількість проживаючих в краї євреїв була значною і залишати їх поза державними процесами означало наразити себе на небезпеку в майбутньому (адже проблема поляків на приєднаних територіях стояла ще досить гостро).

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІА) – Ф.442, Оп.1, Спр.1250. – Арк.21-22
2. Там само, – Арк.3
3. Там само, – Арк.33
4. Там само, – Арк.44
5. Полное собрание законов Российской империи. – 1-е изд. – СПб., 1830. – Т. 28. – 732 с.
6. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ-2). – 2-е изд. – СПб., 1830. – Т. 3: 1828. – 226, 227 с.
7. ПСЗ-2. – СПб., 1830. – Т. 14. – Отд. 1: 1839. – 595 с.